

Uitdeelsel bij lezing Tjerk de Reus - Den Besten / Miskotte 18 nov 2019 - Beetsterzwaag

De hier gepresenteerde tekstfragmenten uit het werk van Ad den Besten (1923-2015) zijn veelal afkomstig uit zijn persoonlijke en literaire archief. Over de context en strekking van deze citaten is een en ander vermeld in de voetnoten. Het gehele beeld vindt men geschetst in Tjerk de Reus, *Ad den Besten. Deelbiografie 1923-1955. Oorlogstijd / de Vijftigers* (dissertatie, 2018).

Augustus 1939

Verder ben ik aan mijn lezing voor Ars aan het werken. Eerst dacht ik deze te houden over Willem de Mérode en zijn werk. Daar ben ik echter op terug gekomen. Vader heeft namelijk in Wiesbaden een prachtige bundel Duitse nationaalsocialistische poëzie voor me gekocht. En na rijpelijk overleg ben ik besloten mijn lezing als 'De Poëzie in het Derde Rijk' te betitelen, want werkelijk: het boek staat vol schitterende verzen, grotendeels zelfs niet-politieke! Tot deze niet-politieke gedichten moet ik me natuurlijk beperken. Ik ben vanzelfsprekend nog niet ver: ik heb alleen nog maar verzen en levensbeschrijvingen van verschillende dichters gelezen.¹

April 1944

'Er ontstaat een diepe bezinning op het voorgeslacht, waaruit de eigen existentie sproot.' De typisch 'irrationele' banden die in deze nieuwere poëzie aan het woord komen, zou je ook 'mythisch' kunnen noemen, aldus Den Besten. 'Het is de romantiek van "bloed en bodem", die, wat wij nooit vergeten mogen, principieel waar en levenswaardig is. (...) Het bloed is Duits, de bodem is Duits, dat was de grote wetenschap, die men zich opnieuw verworven had.' In de nieuwe Duitse poëzie treft Den Besten het besef aan dat de grote stad 'bloedvreemd' is: 'joods, amerikaans, onorganisch'. Dit staat haaks op de nadrukkelijk beleefde 'verwantschap met de eigen geboortegrond'. Den Besten vindt het 'soms verrukkelijk te hooren, met welk een spontaniteit de jonge dichters sinds 1932 hun "Heimat" bezongen'. Hij signaleert een 'mystieke gebondenheid', die echter niet alleen het vaderland betreft. De natuur is een belangrijk thema geworden, met haar vitaliteit en haar 'ondoorgegrondelijke geheimen van leven en dood'. De dichters van het jonge Duitsland gaan 'in het natuurgebeuren op', er leeft een 'diepgeworteld besef zelf deel der natuur te zijn'. Er is sprake van een 'vegetatief, magisch eenworden met de natuur', waarbij de natuur een goddelijke glans verkrijgt.

Voorjaar 1945

¹ Den Besten aan Agnes van der Wedden, 15 augustus 1939.

² Den Besten, lezing voorjaar 1945: 'Over enkele aspecten der lyriek, van heden, gisteren en

'M.i. is het zo, dat de kunst, wil zij werkelijk voor het heden en voor later waarde hebben, organisch gegroeid moet zijn uit 's menschen organische oorsprongen: God, de natuur, land en volk, het leven waarin zij existentieel geworteld zijn.'² --- 'Men raakte er weer van overtuigd dat zonder metaphysica, zonder een grote mythische droom in wezen geen kunst, oòk geen letterkunde mogelijk is.' Hand in hand daarmee 'gaat het verlangen naar een kunst, die tot breder lagen van ons volk zal spreken dan enkel tot een groepje ingewijden in de lyrische mysteriën. En is het niet begrijpelijk, dat dáár, waar het verband met het eigen volk en de mensheid als geheel opnieuw vermoed wordt, tevens de nadruk weer valt op een moreel gezonde kunst?'

Miskotte 1939 + 1941

'Die alten Götter (...) kommen zurück, das ist sicher. Die Stunde dieser Wiederkunft wird die letzte Stunde der christlichen Zeit sein.'³

In Duitse lyriek signaleert Miskotte een 'volksch en innig karakter' en een 'amoreele natuurlijkheid'. Het woud en het gebergte vormen in die zin een 'goddelijke, troostende, inspirerende werkelijkheid'. Ook in het huidige Duitsland ziet hij een hang naar deze 'eenheid des levens': 'Zij zoeken een weg terug naar een toestand van vrij en ongebroken leven (...) naar het onmiddellijke en elementair-machtige leven' ofwel de 'moederlijke natuurkrachten van het "Volkstum".'⁴ Deze elementaire religieuze sfeer staat haaks op 'een leer van schuld en heilsbelofte' zoals die in de Thora te vinden is, aldus Miskotte.

Het mythische levensbesef is volgens Miskotte verbonden met een eigensoortig gezag. In de mythe spiegelt zich een goddelijke orde die uitwijst dat het bestaande heilig is; over het leven valt een sacrale gloed.⁵ In tegenstelling daarmee is de Thora gericht op de toekomst. Naar oudtestamenteel besef vormt de goddelijke openbaring een inbreuk op de gesloten orde van het bestaan: een kritische aanspraak om de mens weg te roepen uit sacrale banden ofwel de horigheid aan de goden. De geroepen mens wordt een nieuwe ordening voorgehouden die het bestaande kritiseert (recht en gerechtigheid) en die hem een wenkend toekomstperspectief voorhoudt (het messiaanse rijk).

² Den Besten, lezing voorjaar 1945: 'Over enkele aspecten der lyriek, van heden, gisteren en morgen'. Manuscript in Literatuurmuseum.

³ K.H. Miskotte, *Edda en Thora. Een vergelijking van germaansche en Israëlitische religie*, 1939 p. 24.

⁴ Miskotte, 1939 p. 33 en 133.

⁵ G.G. de Kruijf, *Heiden, jood en christen. Een studie over de theologie van K.H. Miskotte*, 1981 p. 103: de mythe 'vertelt van een leven waarvan de immanente geslotenheid samenvalt met het gezaghebbende karakter ervan, zodat zij dus een gezaghebbende instantie tegenover zich niet verdraagt.' Miskotte typeert dit levensbesef met de uitdrukking 'mythe van het Al', waarmee hij volgens De Kruijf bedoelt 'dat de religie van de natuurlijke mens betrokken is op een goddelijke wereld die niet wezenlijk een positie tegenover de mens inneemt en dus principieel geschiedenis-loos is.'

Miskotte: 'Echte geschiedenis ontstaat daar waar het Woord geschiedt'.⁶

De mythe (aldus De Kruijf) 'vertelt van een leven waarvan de immanente geslotenheid samenvalt met het gezaghebbende karakter ervan, zodat zij dus een gezaghebbende instantie tegenover zich niet verdraagt.' Miskotte typeert dit levensbesef met de uitdrukking 'mythe van het Al', waarmee hij volgens De Kruijf bedoelt 'dat de religie van de natuurlijke mens betrokken is op een goddelijke wereld die niet wezenlijk een positie tegenover de mens inneemt en dus principieel geschiedenis-loos is.'

Bij Henriëtte Roland Holst vindt men echter geen 'streelend elegisch zelfbeklag in avondlijken weemoed [of] bleeke heiligheid van de ziel, zichzelf ten god in de eenzaamheid'.⁷ In haar werk 'komt nu boven de schoonheid der natuur en de stemming der ziel het bovenmenselijk geweld der *geschiédenis* dreunen.' Dit markeert de eigenheid van deze poëzie: 'Het gedicht deint van een andere aandoening: de geest gaat inslaan in de werkelijke, wordende, worstelende sociale wereld. Het gaat om de mensen, dáárom om de menscheit, en daarom om een nieuwe mensch.'⁸ Voor deze poëzie geldt: 'een afbuigen naar de vrede van de *Natuur* wordt met volharding afgewezen.'⁹

'Slechts door het inbreken van den Naam in de chaos van het onbenaambare (...) bestaat er een perspectivisch midden'.¹⁰ 'De doelgerichte geschiedenis is een conceptie der profeten, totaal vreemd aan het mythisch levensgevoel der heidenen. En de geschreven geschiedenis van den Bijbel is wederom een neerslag van de schiftende en richtende profetische werkzaamheid.'¹¹

De mens is in een 'dialog' gesteld 'om met zijn woord-daad te antwoorden op het daad-woord van Jahwe'.¹² Het dichtwerk van HRH is een 'gebied des geestes, waar, hoe dan ook, oordelen geveld worden en scheiding voltrokken wordt tusschen ja en neen, goed en kwaad, menscheit en onmenscheit, zijn en behooren, heden en toekomst, God en mensch.'¹³

Januari 1949¹⁴

⁶ De Kruijf 1981 p. 107; parafrase van Miskottes formuleringen.

⁷ K.H. Miskotte, *Messiaansch verlangen. Het lyrisch werk van Henriëtte Roland Holst*, 1941 p. 68; ook in K.H. Miskotte, *Verzameld werk* dl. 12, 1999 p. 52.

⁸ Miskotte, 1941 p. 46; ook in Miskotte, 1999 p. 39.

⁹ Miskotte, 1941 p. 20; ook in Miskotte, 1999 p. 25.

¹⁰ Miskotte, 1941 p. 305; ook in Miskotte, 1999 p. 188.

¹¹ Miskotte, 1941 p. 215; ook in Miskotte, 1999 pp. 137-138.

¹² Miskotte, 1939 p. 11; vgl. Miskotte, 1941 p. 217 (ook: Miskotte, 1999 p. 138): 'En de Godsgedachte zelf, van den God die spreekt in daden en in daden antwoord wacht, ook deze is niet vreemd aan het levensgevoel dat in deze lyriek zijn uitdrukking vond'.

¹³ Miskotte, 1941 pp. 18-19; ook in Miskotte, 1999 p. 24.

¹⁴ Den Besten, 'Kunst en theologie', lezing voor VSTF. Manuscript in Literatuurmuseum.

Kritisch over kunst die iets weerspiegelt van 'de religies van de ongebroken relatie tussen den mens en het goddelijke'. -- Wie zich echter oriënteert op Jezus Christus beseft dat 'de jacht op het aesthetische' hem is ontzegd, omdat hij weet heeft van 'een radicale disharmonie' in het menselijke bestaan: 'Hij weet, dat er een barst is geslagen in "de feilloos gewelfde heelalkoepel"'.¹⁵

Het menselijke streven naar harmonie kwalificeert Den Besten 'als een natuurlijke verlossingsreligie (...) en de aesthetiek als de cultus daarvan.' Als hij niettemin van esthetica wil blijven spreken, dan zal 'deze aesthetiek de signatuur (...) moeten dragen van de gebrokenheid. D.w.z.: zij zal een overwonnen aesthetiek moeten zijn.' Deze 'gebroken esthetica' verdisconteert 'de disharmonie van de kosmos en van onze levenswerkelijkheid.'

Een existentiële prediking 'correspondeert met onze diepste behoeften. Maar we moeten tegelijk zo nuchter zijn, in te zien, dat een mens juist zijn diepste behoeften dikwijls niet kent of erkent.' Aan een dergelijke prediking moet je je 'gewonnen geven', stelt hij, om te vervolgen met: 'zoals ik ook zelf mij door de verkondiging van een Miskotte en een Tromp werkelijk heb moeten laten overwinnen.'

1954

De mythe in de huidige poëzie is hoofdzakelijk de 'mythe der natuur', stelt Den Besten. Hedendaagse, experimentele dichters voelen zich veelal

'(...) bij de natuur ingelijfd; men heeft deel aan wat er stuwt en klopt in alle leven: vruchtbaarheid, leven- en doodsdrift, ongedifferentieerde angsten; men beweegt mee in de kringloop der seizoenen. Het moge dan niet meer gaan om wat de natuur "objectief is", maar om wat zij voor het zieleleven van de dichter representeert, - het verwonderlijke is, dat juist in dit subjectief bezigzijn met haar allerlei dichters tot een gemeenschappelijk, althans verwant natuurbesef zijn geraakt. (...) De moderne dichter heeft ongedacht en onverwacht weer de werkelijkheid ervaren van wat de Grieken in Dionysos en Eroos, de Babyloniërs in Ishtar, de Indiërs in Shiva hebben gepersonifieerd, en wat de Joden van het Oude Testament als "baäl" hebben gekend en afgewezen: de onuitputtelijke en verzwelgende bezitter van het leven. De *mythe als werkelijkheid*, - ik geloof dat dit wel het meest

¹⁵ De 'barst' in de 'feilloos gewelfde heelalkoepel' herinnert aan een dichtregel van Van der Graft: 'Men weet: in dit hemelgewelf / is een scheur en ik schrijf daarvan.' Deze regels staan in het gedicht 'Het randschap', dat dateert van oktober 1948. Den Besten zal het zeker gelezen hebben voordat hij de lezing 'Kunst en theologie' hield. 'Het randschap' is het openingsgedicht van Van der Grafts bundel *Mythologisch* (1950). Tevens is er overeenkomst met een zinsnede uit Barnards opstel 'Saecularisatie en geschiedenis', uit 1948-1949, waar te lezen valt dat 'geschiedenis' het resultaat is van 'de barst die door de heelalkoepel schiet als gevolg van "het optreden van God".' Vgl. Gillaerts, 1987 p. 251.

algemeen voorkomende aspect is van de nieuwe poëzie. Er is bijna geen dichter te noemen, wiens problematiek niet op een of andere wijze met deze dingen samenhangt.¹⁶

¹⁶ Ad den Besten, *Stroomgebied. Een inleiding tot de poëzie van de na-oorlogse dichtergeneratie*, 1954 p. 47.